

Urszula Kopec

KONCEPTUALIZACJA SZCZĘŚCIA W WYPOWIEDZIACH GIMNAZJALISTÓW

Szczęście jest jedną z najczęściej poszukiwanych przez człowieka wartości. Definicja pojęcia „szczęście” nastęrcza jednak wiele trudności. Jest ono różnie rozumiane przez filozofów, psychologów i językoznawców. Wiesław Brudziński w zbiorze aforyzmów podaje, że chciano za szczęściem „rozpisać list gończy, ale nikt nie umiał podać rysopisu”¹.

Interesująca zatem będzie odpowiedź na pytanie, jak gimnazjaliści konceptualizują szczęście. Na podstawie wypowiedzi uczniów podejmę próbę rekonstrukcji językowego obrazu szczęścia². Na jego kształt bardzo istotny wpływ będą mieć wiedza i doświadczenie gimnazjalistów³.

Językowy obraz świata to „zawarta w języku interpretacja rzeczywistości”, która przejawia się głównie w słownictwie, znaczeniach i łączliwości leksemów⁴. Według Renaty Grzegorzycy sposób ujmowania zjawisk oddają także konotacje semantyczne związane przez mówiących z nazywanymi zjawiskami. Są to cechy (emocje, oceny) kojarzone przez ogół mówiących (lub niektóre grupy) z desygnatami nazw, utrwalone głównie w derywatach, frazeologizmach i metaforach⁵. Zadaniem badacza będzie więc takie odtworzenie struktury semantycznej słowa, by uwzględniała także konotacje tekstowe⁶. Konsekwencją przyjęcia takiej postawy jest wybór definicji otwartej, w której obok cech utrwalonych znajdzie się miejsce dla konotacji słabych, a więc m.in. metafor.

¹ W. Brudziński, *Zmyślenia. 400 aforyzmów*, Warszawa 1964.

² Badania przeprowadzono w 2010 roku. Dziewięćdziesięciu gimnazjalistów, głównie z powiatu lubaczowskiego, pisało wypracowania na jeden z dwóch tematów: *Czym według Ciebie jest szczęście?* lub *Mysząc o szczęście, wyobrażam sobie: taki dzień, taki czas, taką rzecz...* Większość prac zebrała pani Iwona Kupiec, za co składam jej serdecznie wyrazy wdzięczności.

³ I. Nowakowska-Kempna, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim*, Warszawa 1995, s. 5.

⁴ Por. J. Bartmiński, R. Tokarski, *Językowy obraz świata a spójność tekstu* [w:] *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, Wrocław 1986, s. 72.

⁵ R. Grzegorzycy, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 2001, s. 162.

⁶ Por. R. Tokarski, *Kulturowe i tekstotwórcze aspekty profilowania* [w:] *Profilowanie w języku i tekście*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1998, s. 36.

Zdaniem Lakoffa i Johnsona metafora jest centralnym składnikiem codziennego posługiwania się językiem i w istotny sposób wpływa na sposób myślenia, postrzegania oraz działania ludzi. Istnienie metafor jest możliwe właśnie dlatego, że tkwią one w systemie pojęciowym użytkowników⁷. Badanie języka to jeden ze sposobów, który pozwala odkryć te wzory. Myślenie metaforyczne jest więc istotnym składnikiem języka naturalnego, zwłaszcza w odniesieniu do tak trudnych konceptualizacyjnie pojęć, jakimi są nazwy wartości⁸. Dlatego istotne będzie zbadanie, do jakich metafor odwołują się gimnazjaliści, gdyż użyte przenośnie będą poniekąd wyrazem ich życiowych doświadczeń.

Zanim przejdę do rekonstrukcji językowego obrazu szczęścia w wypowiedziach gimnazjalistów, przywołam najważniejsze stanowiska filozofów na temat szczęścia i przypomnę podstawowe definicje słownikowe tego pojęcia.

Słownik języka polskiego pod red. Mieczysława Szymczaka podaje dwa znaczenia słowa *szczęście*:

- 1) ‘pomyślny los, powodzenie, szczęśliwe zrządzenie losu’;
- 2) ‘uczucie zadowolenia, upojenia, radości’⁹.

Podobnie definiuje *szczęście* *Słownik współczesnego języka polskiego*. Czytamy w nim, iż jest to ‘sytuacja, kiedy wszystko układa się dobrze, zgodnie z naszymi pragnieniami i oczekiwaniami’. *Szczęście* określane jest także jako stan euforii i zadowolenia z czegoś.

Również w *Nowej encyklopedii powszechnej PWN* zwraca się uwagę na to, że *szczęście* jest pojęciem niejednoznacznym i używanym w trzech następujących znaczeniach:

- 1) ‘pomyślny bilans życiowych doświadczeń, powodzenie w realizacji celów życiowych; w węższym znaczeniu – sprzyjający los, pomyślny zbieg okoliczności w jakiejś konkretnej dziedzinie czy przedsięwzięciu’;
- 2) ‘chwilowy stan emocjonalnej euforii, odczucie najwyższej radości, doznanie maksymalnej przyjemności’;
- 3) ‘trwałe zadowolenie z życia połączone z pogodą ducha i optymizmem, poznawcza ocena własnego życia jako udanego, wartościowego, sensownego’¹⁰.

Definicje słownikowe i encyklopedyczne pozwalają na wyodrębnienie dwóch aspektów *szczęścia*:

- 1) to powodzenie w realizacji celów życiowych, sprzyjający zbieg okoliczności, pomyślny los;
- 2) to odczucie przyjemności, zadowolenia lub (rzadziej) trwałe zadowolenie z życia.

⁷ G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, Warszawa 1988, s. 28.

⁸ Por. M. Karwatowska, *Prawda i kłamstwo w języku młodzieży licealnej lat dziewięćdziesiątych*, Lublin 2001, s. 83.

⁹ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1981, t. 3, s. 401.

¹⁰ *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, red. B. Petrozdin-Skowrońska, Warszawa 1997, t. 6, s. 175.

Starożytni Grecy i Rzymianie szczęście określali mianem „eudajmonii”, która oznacza „dobry, pomyślny los” człowieka znajdującego się pod opieką bóstw¹¹. Demokryt był pierwszym filozofem, który twierdził, że szczęśliwe życie nie zależy wyłącznie od zewnętrznych warunków, ale przede wszystkim od wewnętrznego nastawienia człowieka. Jego zdaniem życie szczęśliwe to takie, z którego człowiek jest zadowolony. Demokryt podkreślał, że szczęście dają „prawość charakteru i bogactwo umysłu”, nie zaś „zalety ciała i majątek”¹². Również Seneka, jeden z głównych reprezentantów filozofii stoickiej, szczęście człowieka uzależniał od tego, jaką przyjmuje on postawę wobec wydarzeń i towarzyszących mu w życiu sytuacji. Według Seneki szczęśliwy może być tylko ten, kto osiągnął najwyższą mądrość i nie polega na innych, tylko na sobie. Warunkiem szczęścia jest też umiejętność jego odczuwania. „Nie jest szczęśliwy ten, kto, nie ma się za szczęśliwego”¹³. Z kolei według Arystotelesa szczęściem jest posiadanie tego, co najcenniejsze. Mogą to być różne wartości. Dla jednych będzie to posiadanie wiedzy, dla innych łagodność i uprzejmość czy męstwo. Zdaniem Arystotelesa szczęśliwy może być ten człowiek, który umie wybrać między dwiema skrajnościami – nadmiarem i niedostatkiem¹⁴.

Według filozofii chrześcijańskiej najwyższym szczęściem jest poszukiwanie miłości Bożej. Wiara w to, iż Bóg kocha każdego człowieka bezinteresownie, powinna sprawić, że człowiek nie tylko rozpozna cel życia, ale też odkryje drogę do tego celu i będzie dążył do oczyszczenia serca ze skłonności, które utrudniają mu bycie szczęśliwym¹⁵.

Współcześni filozofowie zauważają, że szczęście zależy od tego, jakie życie człowiek prowadzi i jakimi wartościami moralnymi się kieruje. Na szczęście człowieka wpływają także poziom życia oraz odnalezienie sensu wykonywanej pracy¹⁶. Jeśli współczesny człowiek chce być szczęśliwy, musi uodpornić się i przystosować poprzez samorealizację do warunków, w których przyszło mu żyć.

Według Anny Wierzbickiej, autorki metajęzyka semantycznego, schemat *szczęścia* można ująć następująco: Dzieje się coś bardzo dobrego/ Z tego powodu jest mi dobrze/ Nie chcę, by było inaczej/ Chcę, by było tak, jak jest/ Tak jest bardzo dobrze¹⁷.

W kontekście definicji słownikowych i rozważań filozoficznych spróbujmy odtworzyć językowy obraz szczęścia z wypowiedzi uczniów, pamiętając, że

¹¹ W. Tatarkiewicz, *O szczęściu*, Warszawa 2000, s. 59.

¹² A. Krokiewicz, *Etyka Demokryta i hedonizm Arystypa*, Warszawa 2000, s. 50.

¹³ W. Tatarkiewicz, dz. cyt., s. 45.

¹⁴ Tamże, s. 132–133.

¹⁵ Por. m.in. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994, nr 717.

¹⁶ W. Tatarkiewicz, dz. cyt., s. 83.

¹⁷ A. Wierzbicka, *Język – umysł – kultura*, Warszawa 1999, s. 145.

podmiotem tego obrazu są gimnazjaliści, i to z ich punktu widzenia ujmuje się definicję *szczęścia*.

Według respondentów słowo *szczęście* ma wiele znaczeń. Jest jednak wartością bardzo ważną, gdyż zdaniem gimnazjalistów:

- *Każdy szuka szczęścia i podąża za nim.*
- *Szczęście jest największym pragnieniem każdego człowieka.*
- *Każdy z nas pragnie szczęścia swojego i bliskich mu osób.*
- *Ludziom współcześnie żyjącym trudno odnaleźć szczęście, chociaż bardzo się starają.*
- *Szczęście jest bardzo ważną rzeczą w życiu człowieka. Ma wiele wymiarów i... rozmiarów*¹⁸.

Cytowane wypowiedzi dowodzą, iż młodzi ludzie zdają sobie sprawę, jak wielką wartością jest szczęście. Świadczą o tym chociażby wyrazy, z którymi leksem *szczęście* tworzy związki. Będą to między innymi czasowniki: *pragnąć, szukać, podążać, odnaleźć* (szczęście). W ich znaczenie wpisana jest informacja ‘to jest dobre’. Gimnazjaliści mają jednak świadomość tego, iż ludzie różnie pojmują szczęście, stąd wynikają trudności w zdefiniowaniu tego pojęcia.

Definiując pojęcie *szczęścia*, respondenci odwołują się do trzech kategorii: **stanu**, **uczucia** oraz **emocji**. Najczęściej określają szczęście jako *wyjatkowy stan*¹⁹, który człowiek odczuwa wówczas, kiedy jego samopoczucie jest dobre. Pragnieniem człowieka jest, aby taki stan trwał jak najdłużej. Według gimnazjalistów szczęście jest jednak czymś ulotnym i nietrwałym. Stan szczęścia mogą wywołać pozytywne przeżycia oraz kontakt z niektórymi osobami. Por. wypowiedzi:

- *Szczęście to po prostu stan, kiedy czujemy, że jest nam dobrze.*
- *Szczęście to taki stan ducha, kiedy odczuwamy, że jest tak, jak byśmy chcieli, aby zawsze było.*
- *Szczęście to stan emocjonalny wywołany przez osobę lub zdarzenie. Stan szczęścia zawsze jest czymś wyjątkowym.*
- *Szczęście to krótkotrwały stan.*
- *Szczęście to stan emocjonalny trwający najczęściej chwilę.*

Nieco rzadziej respondenci odwołują się do kategorii **uczucia**, określając je jako: *niesamowite, niepowtarzalne, niezwykle, cudowne, ale, niestety, krótkotrwanie i przemijające*. Por. wypowiedzi:

- *Szczęście to uczucie, które wywołuje u mnie wewnętrzny spokój. Szkoda, że ono mija, bo ja tylko bywam szczęśliwa.*
- *Szczęście to uczucie niezwykle, ale zazwyczaj nie trwa długo.*
- *Szczęście to uczucie zadowolenia.*

¹⁸ W wypowiedziach uczniów poprawiłam jedynie błędy ortograficzne i interpunkcyjne.

¹⁹ Według *Słownika współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja leksem *stan* oznacza przede wszystkim ‘nastrój’; ‘samopoczucie’; ‘usposobienie, w którym ktoś się znajduje’.

– *Szczęście to uczucie specyficzne i krótkotrwałe, ale także niesamowite i niepowtarzalne.*

– *Szczęście to uczucie, które odchodzi tak szybko, jak przychodzi.*

W opinii tej grupy gimnazjalistów szczęście jest uczuciem, które trwa pewien czas. Jego terminatywność komunikują m.in. czasowniki: *mija, odchodzi* oraz określenia typu: *krótkotrwałe, przemijające*.

Niektórzy respondenci, definiując szczęście, odwołują się do kategorii **emocje**. Por. wypowiedzi:

– *Szczęście to emocja, którą przeżywa każdy z nas.*

– *Szczęście to pozytywne doznania, emocje.*

– *Szczęście to emocje, które wywołują w nas rozbawienie i zadowolenie.*

– *Szczęście to emocja wywołana dzięki obcowaniu z kimś, kto jest oceniany przez nas pozytywnie.*

Używany przez gimnazjalistów termin „emocja” świadczy o tym, iż ich zdaniem szczęście to wartość bardzo ulotna i wywołana przez czynniki zewnętrzne. W przeciwieństwie do uczuć-postaw, które nie mogą być lokalizowane w jednym punkcie na osi czasu – szczęście w opinii większości badanych jest emocją, którą można lokalizować w określonym czasie (np. teraz, w czasie obiadu, późnym wieczorem). Por. wypowiedzi:

– *Jestem szczęśliwa, kiedy dostanę coś fajnego.*

– *W czasie obiadu tata powiedział mi, że kupi mi tę rzecz, o której marzyłam. Byłam taka szczęśliwa.*

W wypracowaniach gimnazjalistów sporadycznie można spotkać stwierdzenie typu:

– *Szczęście to uczucie, które wywołuje u mnie wewnętrzny spokój i zadowolenie z każdej chwili życia.*

– *Szczęście to radość z codziennego życia i umiejętność czerpania przyjemności z obcowania z innymi.*

– *Szczęście to według mnie pełne zadowolenie z życia. Branie go takim, jakim jest.*

Trzy zacytowane powyżej wypowiedzi świadczą o tym, iż szczęście przez niektórych gimnazjalistów rozumiane jest jako trwałe, pozytywne nastawienie do życia. To umiejętność spokojnego podejścia do tego, co przynosi los. Czerpania radości z małych, drobnych rzeczy. Dostrzeganie tego, co dobre i piękne. Takie rozumienie pojęcia *szczęście* świadczy o dojrzałości tej nielicznej grupy gimnazjalistów.

W pracach uczniów rzadko spotykamy definicje poetyckie. Szczęście konceptualizowane jest w nich najczęściej jako **PROMIENIE SŁOŃCA**. Por. wypowiedzi:

– *Szczęście jest jak słońce lśniące na niebie.*

– *Szczęście przypomina promienie słońca, które raz są mocniejsze, a innym razem słabsze.*

– *Szczęście jest dla mnie jak słońce, które mocno ogrzewa ziemię.*

Porównanie SZCZĘŚCIA ze SŁOŃCEM nie jest zaskoczeniem, gdyż słońce uważane jest za najdoskonalsze źródło światła²⁰. Promienie słoneczne są symbolami dobra, ciepła, życia. Człowiek szczęśliwy emanuje pozytywną energią i ciepłem, które udzielają się innym.

Innym rodzajem obrazowania jest ukazywanie SZCZĘŚCIA jako SŁODKIEJ SUBSTANCJI:

– *Szczęście to uczucie, które osładza nam życie na ziemi.*

– *Szczęście jest jak sad pełen słodkich owoców.*

Cytowana wypowiedź dowodzi, że szczęście kojarzy się gimnazjalistom ze słodyczami, które poprawiają nastrój, dodają energii do zmagania się z przeciwnościami losu.

Kolejnym sposobem konceptualizacji jest przedstawianie szczęścia jako najcieplejszej pory roku, czyli LATA.

– *Szczęście kojarzy mi się z nieprzemijającym latem.*

– *Być szczęśliwym, to czuć się jak w pełni lata.*

– *Szczęście to dzień pełen zapachów lata.*

Lato to pora roku, która ukazuje całą paletę barw. Cieszy nie tylko oko, ale roztacza woń kwitnących drzew, krzewów i kwiatów. To wszystko sprawia, że czujemy się dobrze i pragniemy, aby tak pozostało. Lato kojarzy się także z wakacjami, czasem odpoczynku, relaksu i ciepła.

SZCZĘŚCIE obrazowane jest w dwóch KOLORACH: POMARAŃCZOWYM i ŻŁOTYM. Por. wypowiedzi:

– *Szczęście ma barwę pomarańczy.*

– *Szczęście jest koloru pomarańczowego, ponieważ jest to najbardziej optymistyczna barwa.*

– *Szczęście jest koloru ŻŁOTEGO i przypomina mi pełen blasku poranek lub skąpany w słońcu sad.*

Kolor POMARAŃCZOWY oznacza radość, optymizm, ale też władzę. Mobilizuje do działania. Z kolei kolor ŻŁOTY symbolizuje entuzjazm, boskość, radość. Ma moc podtrzymywania życia.

Jeszcze innym sposobem konceptualizacji szczęścia jest porównanie go do PIÓRKA.

– *Szczęście jest ulotne, jak piórko na wietrze. Biegniemy za nim całe życie, ale nie zawsze możemy go dotknąć.*

Według *Słownika symboli* „piórko na wietrze” oznacza niestałość, zmienność; poddawanie się coraz to innym bodźcom²¹. Użyte przez gimnazjalistę porównanie oznacza więc, że szczęście jest czymś nietrwałym i bardzo trudnym do zdobycia. Zależy nie od nastawienia człowieka, lecz od czynników zewnętrz-

²⁰ R. Tokarski, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin 1995, s. 113.

²¹ Por. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 2006, s. 320.

nych, od różnych zdarzeń losowych. To one mają wpływ na to, czy człowiek jest szczęśliwy czy też nie.

Użyte przez gimnazjalistów konstrukcje z rzeczownikiem *szczęście* pozwalają natomiast na wyodrębnienie następujących „metafor bazowych”:

Szczęście to CZŁOWIEK, ponieważ *przychodzi, odchodzi, przynosi, czyni*.
Szczęście to RZECZ CENNA, gdyż *można ją dawać, szukać jej, odnaleźć, potrzebować, obdarowywać*.
Szczęście to SUBSTANCJA, informują o tym związki: *podzielić się szczęściem, obdarzać szczęściem*.
Szczęście to PŁYN, ponieważ *człowiek pragnie go*.
Szczęście to OBIEKT, gdyż można go *budować*, ale też *zniszczyć*.

Ponieważ respondenci mieli problemy z podaniem definicji szczęścia, najczęściej konkretyzowali je, podając źródła tej wartości. I tak, najliczniejsza grupa gimnazjalistów wskazuje rodzinę jako źródło szczęścia. Por. wypowiedzi:

- *Rodzina jest największym szczęściem, które mnie do tej pory spotkało. Zawsze mogę na nią liczyć.*
- *Kochająca i wspierająca mnie rodzina daje mi najwięcej szczęścia.*
- *Szczęście to rodzina, w której panuje zgoda, wzajemna pomoc, zrozumienie i ciepła atmosfera.*
- *Szczęście to chwile spędzone z moją rodziną.*
- *Szczęście to możliwość przebywania z moimi bliskimi – dziadkami, rodzicami i rodzeństwem.*

W opinii jednej czwartej respondentów SZCZĘŚCIE jest równoznaczne z posiadaniem RODZINY, która potrafi dodać otuchy i wspierać w trudnych momentach życia. Niektórzy gimnazjaliści podkreślają, że czas spędzony z rodziną, także z dziadkami i rodzeństwem, jest dla nich źródłem szczęścia.

Dla 20 proc. uczniów SZCZĘŚCIE jest utożsamiane z PRZYJACIÓŁMI.

- *Szczęście ma imię mojej przyjaciółki.*
- *Szczęściem może być dla nas drugi człowiek, np. przyjaciel.*
- *Moi przyjaciele są dla mnie prawdziwym szczęściem.*
- *Szczęściem jest to, że mam grono oddanych mi przyjaciół.*

Według jednej piątej badanych osób to przyjaciele sprawiają, że życie człowieka jest szczęśliwe. To oni, podkreślają gimnazjaliści, *dają energię do życia*. *Z nimi można o wszystkim porozmawiać, powierzyć najskrytsze tajemnice*. Zdaniem uczniów o prawdziwą przyjaźń nie jest łatwo, ale warto o nią zabiegać, gdyż: *Osoby, które mają przyjaciół i spędzają z nimi dużo czasu, zazwyczaj czują się szczęśliwsze od tych, które przyjaciół nie mają*.

Jeszcze inni respondenci wymieniali konkretne przedmioty, miejsca lub sytuacje, które sprawiły, że byli szczęśliwi. Por. wypowiedzi:

- *Szczęście to wygrany bieg w zawodach sportowych.*
- *Szczęśliwa jestem wówczas, kiedy dostanę dobrą ocenę.*
- *Szczęśliwa byłam wówczas, kiedy dowiedziałam się, że wyjeżdżam na miesiąc do Włoch.*

– *Szczęśliwa jestem wówczas, kiedy przebywam nieopodal lasu, a z oddali słyszę szum strumyka.*

Reasumując, trzeba zauważyć, że SZCZĘŚCIE w opinii gimnazjalistów daje KTOŚ (najczęściej rodzina i przyjaciele) lub COŚ (prezent, dobra ocena, wymarzona wycieczka). Rzadko jest ono rozumiane jako świadome, pozytywne nastawienie do tego, co przynosi życie. Taka definicja SZCZĘŚCIA, pojmowanego jako trwałe zadowolenia z życia, pojawia się tylko w nielicznych wypracowaniach uczniów.

Szczęście konceptualizowane jest zatem najczęściej przez gimnazjalistów jako CENNA RZECZ, gdyż człowiek nieustannie jej szuka, a kiedy znajdzie, może dzielić się nią z innymi. Najczęściej używaną metaforą służącą do obrazowania SZCZĘŚCIA jest SŁOŃCE, gdyż w opinii gimnazjalistów symbolizuje ono radość, pogodę ducha i optymizm.

Urszula Kopec: CONCEPTUALIZATION OF "HAPPINESS" IN JUNIOR HIGH SCHOOL STUDENTS' STATEMENTS

Happiness is, for people, one of the most sought-after values.

According to linguists, it is a feeling that something very good is happening and, for this reason, a person feels good, and they want it to remain this way. In turn, junior high school students believe that happiness is a state a person feels when they experience a sense of well-being. Unfortunately, in students' opinion, it does not last all the time.

In students' statements happiness is mostly conceptualized as a sun, a sweet substance or summer. Junior high school students associate happiness with orange and gold.